

GÜNEY KAZAKİSTAN: "EVLIYA DİYARI"

Erdal ADAY *

*"Türkistan'da tümen bab,
Sayram'da var sansız bab,
babalardın babasını sorarsan Arslan Bab"****

ÖZET

Türkistan, Türkler için İslâmlaşma sürecinin başladığı coğrafyanın adıdır. Kazakistan'ın güneyinde yer alan ve eskiden Yesî ismiyle bilinen şehrin bugünkü ismi Türkistan'dır. Yesî, İslâm ordularının ve sahabelerinin irşad faaliyetinde buldukları ve Türklerle Araplar'ın iletişime geçtiği merkezlerdendir. Yesî şehri, daha sonra Tekke şiiirinin kurucu ismini çıkartacak Hoca Ahmed'in lâkabına dönüşecektir. Hoca Ahmed Yesevî İslâm'ın hükümleriyle Türk'ün inanışını birleştirmiş, bu felsefeyi bir hayat nizamına getirmiş ve bu sebeple de uzun süre etkili olmuştur. O, İslamiyet'in eski Türk inanç sistemi içine nüfuz etmesinde örnek bir model, tarikat sistemlerinin ana kaynağı, Alevî-Bektaşî sistematiğinin ana omurgasını oluşturacak Hacı Bektaş Veli kişiliğinin de alt yapısını oluşturmuştur. Bu çalışmada Ahmet Yesevî ve onun etrafında ortaya çıkan merkez şahsiyetlerin efsanevi ve dinî kişilikleri hakkında bilgiler verilmiş, halkın bu kişilere yükledikleri olağanüstülüklerin yanında türbeleri etrafında sergilenen ritüeller ve inanç unsurları tespit edilmiştir. Güney Kazakistan/ Türkistan türbelerinin tanıtılması, türbe ziyaretinde atalar kültürünün misyonu, türbelerdeki ritüellerin tespiti ve işlevlerinin ortaya konulması bu çalışmanın amaçlarındandır.

Anahtar Kelimeler: Kazakistan, Evliya, Ritüel.

SOUTHERN KAZAKSTAN: "THE LAND OF SAINTS (EVLIYAS)"

ABSTRACT

Turkistan is the name of the geography where the conversion of the Turks into Islam began. The present name of the city which is in the Southern Kazakistan today and known as Yesî in the past is Turkistan. The city Yesî later turned into the nickname (cognomen) of Ahmet, who had created the founding name of the Dervish Lodge poetry. Hodja Ahmet Yesevî combined the Turk's religion (belief) with the provisions of Islam, made this philosophy an order of life and for this reason, he became influential for long. He generated the sample model in the penetration of Islam into the old Turkish belief system, the main source of the cult (sect) systems and the infrastructure of the Hacı Bektaş Veli character that would establish the main frame of the Alevi-Bektaşî systematics. In this study, considerable information about Ahmet Yesevî and the legendary and religious characteristics of the central figures emerged around him has been given and the belief factors concerning the spiritual identity and holiness the public attributed to these figures have been identified. Introducing the tombs in South Kazakhstan/ Turkestan, mission of ancestry cult in the visits of tombs, determination of rituals in tombs and finding out the functions of rituals are the aims of this work.

Keywords: Kazakistan, Saint (Evliya), Ritual.

Araştırma Makalesi

Makale Gönderim Tarihi: 25.01.2020; Yayıma Kabul Tarihi: 20.02.2020

* Doç. Dr., Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, KÜTAHYA; ORCID:0000-0002-0287-2991, E-posta: erdal.aday@dpu.edu.tr

** Kazakistan'da halk arasında bu sözün anlamı şudur: "Türkistan'da binlerce, Sayram'da sayısız babaların/ataların içinde ise en önemlisi Arslan Baba'dır."

Giriş

Türkistan coğrafyası Türklerin tarih sahnesine çıktıkları yer olması nedeniyle ayrı bir önem taşır. Kazakistan'daki diğer eyaletlere göre Kazak kültürünü koruyan ve genel Türk tarihine yön veren olayların geliştiği bir sahadır. Güney Kazakistan, Kazakistan'ın on dört eyaletinden biridir ve eyaletin merkezi eskiden Çimkent şehriyken 2018 yılından itibaren Türkistan şehri olmuştur. Güney Kazakistan; Sayram, Türkistan (Yesî) yerleşim yerlerini içine alan önemli kültür merkezlerindedir.

Türklerin Müslümanlığa geçişleri; yedinci asrın başlarından itibaren münferiden başlar, onuncu asırda da Orta Asya'da hiçbir zorlama olmaksızın kendi seçimleriyle kitleler halinde İslâm dinine geçerek devam eder. İslâmiyetle tasavvufun da Türkler arasında yaygınlaşması gayet tabii olduğundan Semerkand, Buhara, Fergana gibi Türk-İslâm çevrelerinde şeyhlere tesadüf edilmeye başlanmıştır. Yusuf Has Hacib ve Hoca Ahmed Yesevî'nin ortaya çıkışına kadar Türkler arasında Muhammed Ma'sûk Tûsi, Emir Ali Abû gibi mutasavvıflar yetişmiştir. "Kendilerine ilahiler, şiirler okuyan, Allah rızası için iyilikte bulunan, cennet ve saadet yollarını gösteren bu hayırkâr dervişleri Türkler eskiden dini bir kutsiyet verdikleri ozanlara benzeterek hararetle kabul ediyorlar, dileklerine inanıyorlardı" (Köprülü 2005: 146). Bu vesileyle bu şahsiyetleri hayatlarının merkezine oturtmuşlar, Anadolu'da Pir Ahmet Yesevî tarafından hikmetlerle alt yapısı kurulan bu şahsiyetlere ağırlıklı olarak "Horasan Ereni" denilmiştir (Aday 2013: 153).

Türbe geleneği, Türkler'in İslam dünyasında yaygınlaştırdığı bir inanç unsurudur. Çoğunlukla manevi güç ve üstün niteliklere sahip kişilerin, tarikat alanında yükselmiş ya da memlekete büyük hizmetlerde bulunmuş kimselerin mezarlarının yer aldığı üstü çeşitli tipte çatılarla örtülü bir veya daha fazla bölümden oluşan yapılara türbe denir (Başar 1972: 26).

Türklerin Orta Asya'da İslamiyet'i kabul etmeden önce mezar geleneği İslam'ın kabulünden sonra kısmen de olsa aynı geleneği devam etmiştir. Bu dönüşümde Hoca Ahmed Yesevî milli bir veli misyonu yüklenmiş ve İslamiyet'in eski Türk inanç sistemi içine nüfuz etmesinde büyük rol oynamıştır. Horasan ve Türkistan coğrafyasında, 10. yüzyıldan itibaren türbe veya mezar yapı örneklerine rastlanmaktadır (Koshenova 2016: 184).

Bu makalemizde Güney Kazakistan olarak bilinen bugün ise Türkistan eyaleti olarak adlandırılan bölgede bulunan türbelerin yapı özellikleri, atalar kültürünün türbe inancındaki rolü, türbeyle ilgili anlatılar ve türbelerin işlevleri incelenmiştir. 2013-2015 yıllarında Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi'nde çalışmam hasebiyle alan araştırması ve yönlendirilmiş görüşme yöntemleri kullanılmıştır. Güney Kazakistan bölgesi ziyaret yerlerini kapsayan Kazak Türkçesiyle yayımlanmış kaynaklara da ulaşılmış, metin aktarımları yapılarak çalışmada kullanılmıştır.

1. Horasan Erenleri

Anadolu'nun Türkleşmesinde ve İslamlaşmasında önemli katkıları bulunan üç evliya zümresi, Türkistan erenleri, Horasan erenleri ve Rumeli erenleri diye adlandırılmaktadır (Aşan 1998: 55). Bu gruplar, geldikleri coğrafyaya veya izledikleri güzergaha nispetle Horasan Erenleri olarak adlandırılmaktadır. Horasan Erenlerinin öncüsü ise Pîr-i Türkîstan Hoca Ahmet Yesevî'dir.

1.1. Hoca Ahmet Yesevî

Hoca Ahmed Yesevî Türk dünyasının manevi hayatında asırlardır tasavvuru devam eden ve "Pîr-i Türkîstan", "Hazret-i Türkistan", "Türk Âleminin Demir Kazığı", "Evliyalar Sultanı", "Kutubul Aktab" namları ile anılan büyük Türk mutasavvıfıdır. Onun hayatı hakkında bilgileri menkıbelerden¹ öğrenmekteyiz. Hoca Ahmed Yesevî yedi yaşına kadar ilk eğitimini babasından alır, menkıbelere göre küçük yaşta Hızır'ın sohbetlerinde bulunmuştur. Yedi yaşında Arslan Baba'ya intisap eder, halk efsanesine göre Arslan Baba, Hz. Muhammed ile zamanında yaşamıştır. Bazı bilgilerde Arslan Baba'ya Salman-ı Farisî de denilmektedir. Hz. Muhammed ile 63 yaşında vefat etmeden önce "Kim benim emanetimi alıp, işimi devam ettirecektir?" sorusunu yönettiğinde kalabalık arasından üç yüz yaşındaki, otuz üç dinden bilgisi olan, ama sadece İslamiyet'i kabul etmiş Arslan Baba öne çıkar. Arslan Baba'nın emaneti kabul etmesiyle Muhammed Peygamber emanetini Arslan Baba'ya verir (Kojaev 1996: 8). Divan-ı Hikmet adlı eserin birinci hikmetin 16, 17. dördlüğünde (Tatçı 2017: 46) ve 18. hikmetin 21-25. dördlüklerinde (Tatçı 2017: 90) bu menkıbeye yer verilmiştir.

Hoca Ahmed Yesevî, İslâm'ın emirleriyle Türk'ün inanç üslubunu birleştirmiştir ve onu hayat nizamı hâline getirmiştir. Türk dünyasının tamamında onun manevî kişiliğine büyük saygı duyulur; bunun yansımasını Türkistan'da görmek mümkündür. Türbe (Foto 1), Türkistan'ın en önemli yapısıdır ve hiçbir yapı Ahmed Yesevî'nin türbesinden daha yüksek olamaz. Gelin ve damat, evlilik öncesi mutlaka türbeyi ziyaret eder. Türbe, Emir Timur'un Buhara seferi öncesi Buhara'nın fethi müjdesini rüya yoluyla önceden haber alması nedeniyle şükür ifadesi olarak Emir Timur tarafından yaptırılır. Külliye'nin yapımı için o dönemde Türkistan bölgesinin en meşhur mimarlarından olan Hoca Hüseyin Şîrâzî görevlendirilmiştir. İki kubbeli dikdörtgen bir yapı olan külliye merkezî bölümün ortasında büyük bir kazan yer alır (Tosun 2015: 33).

Tay kazan, Karnak nahiyesinde Tebrizli Servereddin oğlu Abdulaziz tarafından yapılmıştır (Akar 2017: 24). İki ton ağırlığında, üç bin litre su alma kapasitesine sahip doymuşluğun ve birliğin sembolü dev kazan yedi metalden yapılmıştır. Bunlar; çinko, demir, kurşun, kalay, bakır, gümüş ve altındır. Vaktiyle Türkistan halkı kazanın başında toplanır ve karınlarını doyurur ardından, kazanın içine ballı su konur ve zikir yapılır daha sonra aynı sudan eve de götürülerek paylaşılırdı. Kim bu kazanın içine temiz kalple koyun koysa dolacağına, kim bu kazana kibirle deve koysa dolmayacağına inanılır. O kazanın içindekilerini pişiren kişinin niyetidir ve o kazanın dibini görmek imkânsızdır. Taykazan etrafında ortaya çıkan uygulamaların kökeni Türklerde kazana yüklenen sembolik anlamda yatmaktadır. Türklerde kazan birliğin ve beraberliğin en önemli sembolüdür. Anadolu'nun maddi ve manevi birlik sembollerinden biri de elbette Hoca Ahmet Yesevî'dir.

Bölgedeki diğer bir uygulama ise şöyledir: Hoca Ahmed Yesevî'nin mührü muska içine konur ve insanlar muskayı boynuna asar, bunun manevî koruyuculuğuna inanırlar. Kazakistan'da türbelerin bakımıyla ilgilenen kişilere şırakşı (çırakçı) adı verilir ve bu kişiler türbe içerisinde Kuran okur ve dua ederler. Türkistan'da halk "Medine'de Muhammed, Türkistan'da Hoca Ahmed" diyerek buranın manevî büyüklüğüne işaret eder. Halk, her türlü dileklerin kabulü için buraya gelir ve dileklerini diler. Türbenin içindeki Yesevî hazretlerinin kabir odasına "gorhane" adı verilir. Kabir odasının merkezinde Hoca Ahmed Yesevî'nin açık yeşil mermerden sandukası (Foto 2) vardır. Sandukanın görüldüğü

¹ Bu konuda ilk çalışma Fuad Köprülü'nün Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, adlı çalışmasıdır. Çalışmanın ikinci bölümü "Ahmed Yesevî'nin Menkıbevi Hayatı" başlığını taşımaktadır (Köprülü 1976: 27).

alandaki yere para bırakılır. Ayrıca çırakçıya da para verilir, ziyaretçiler yanlarında getirdikleri uzun beyaz çarşafı da orada bulunan taşların üzerine bırakırlar, bazı ziyaretçiler ise türbeyi kucaklayarak etrafında dönerler.

Manevî şahsiyeti büyük insanların yanına defnedilme geleneği burada da karşımıza çıkar. Hoca Ahmed Yesevî'nin türbesinin civarına gömülmek bozkır göçebelere için ayrı bir değer taşır. XVIII. asrın meşhur komutanlarından Böğembay Batır, Arka Stil boyunda öldüğü hâlde cesedi Türkistan'a getirilerek Hoca Ahmed Yesevî türbesi yanına defnedilmiştir (Ünal 2008: 117). Emîr Timur'un en büyük kız torunu olan Rabiga Sultan'ın türbesinin de burada bulunması, yüksek mevkideki kişilerin türbe çevresini kabristan olarak kullandığının göstergesidir.

Eski Türklerde, büyük ve kahraman ataların ruhlarının yaşadığı ve gömüldükleri yerler takdis edilmiş, İslamiyet'in kabulünden sonra da veli kültürüne dönüşerek mezar ve türbelerde yaşatılmaya devam etmiştir (Günay vd. 2003: 85).

Kutsal mekân düşüncesine bağlı olarak türbedeki kazanla ilgili uygulamalar, ataların gördükleri rüyanın gerçekleşeceğine inanılması, türbeyle ilgili bir nesnenin kişiyi koruduğuna inanılması, kutsala temas uygulamaların geneli atalar kültürüyle ilişkilidir.

Ruslar tarafından Yesî'nin isminin değiştirilmesi, türbe içindeki birliğin sembolü kabul edilen Taykazan'ın Leningrad'a taşınması türbelerin/atalar kültürünün kültürel birlik ve sürekliliğine balta vurmaya çalışılmıştır.

1.2. Arslan Baba/ Arıstan Bab

Arslan Baba, XI. Yüzyılda İslâm dinini Kazak diyarının güney ve Sır'ın merkez kısmına yaymak için çalışmıştır. Ataların atası, babaların babası olarak bilinen Arslan Baba'nın mezarı dünyaca meşhur Abunasir el-Farabi, gibi bilginlerin vatanı olan Otrar şehrinde. Halk arasındaki efsaneye göre onun Selman-ı Farişî olduğu rivayet edilir (Nızanulu 2007: 93).

Arslan Baba türbesinin ne zaman yapıldığı belli değildir (Bice 2006: 63-73). Emir Timur'un yaptırdığı Arslan Baba'nın mezarı üzerinde kerpiçten örölmüş iki kubbe bulunur. Tepesinin genişliği 35x12 metredir ve kubbesi kerpiç örölmüştür (Foto 3). Binada, tepelerinde kubbe yerleştirilmiş kuzey tarafı mezarlık, güney tarafı mescitten oluşan iki oda ve ortasında bir dehliz vardır. Dış iki köşesinde yüksekliği on metre olacak çift minare vardır. Onun içerisinde yukarı çıkmak için ağaç basamaklar konulmuştur. Ön duvarlara devam eden beş yüz kişilik mescidin içinde 8 köşeli altı ağaç dayanak konulmuştur. Halkın inancına göre buradaki ağaçlardan ikisi çok eski dönemlere aittir (Kojayev 1996: 12-22).

Arslan Baba'nın mezarının yanında üç mezar daha vardır. (Foto 4) Bunlar; Karga Baba, Laşın Baba ve Narımbet'in mezarlarıdır. Arslan Baba vefat ettikten sonra onun mezarının başına iki kuş gelmiştir. Bunlardan biri laşın (doğan) biri de kargadır. (Kojayev 1996: 17) Bunlar, Hoca Ahmed Yesevî'nin pîri sayılır. Bu yüzden "Arslan Baba'da gecele, Hoca Ahmed'e dua et!" düsturu yaygındır. Halk arasındaki inanca göre önce Arslan Baba'nın ardından da Hoca Ahmed Yesevî türbesi ziyaret edilmelidir. Halk arasındaki menkıbeye göre;

Emir Timur önce Ahmed Yesevî'nin türbesini yaptırmaya niyet eder, türbenin inşasına başlanır duvarlar yükselmeye başladığında garip bir durum ortaya çıkar. Duvar ustalarının temeller üzerine ördüğü tuğla duvarlar her gece yerle bir olmaktadır. Bu yüzden ertesi gün duvar yapımına yeniden sıfırdan başlanır ve bu durum birkaç kez tekrar eder. Emir Timur'un gazabından korkan ustalar çaresiz kalınca geceleri duvarın

nasıl yıkıldığını anlamak için pusuya yatarlar. Gece karanlığı çökünce iri beyaz bir öküzin boyunuz darbeleriyle yükselen duvarı yıktıklarına şahit olurlar ve şaşırırlar. Bunun sebebini ne olacağını danıştıkları bir veli, Aslan Baba'nın kabri imar edilmeden kendi kabri üzerinde bir türbe inşa edilmesine Hazreti Sultan Yesevî'nin razı olmadığını söyler. Bu sırada Emir Timur da bir gece rüyasında Ahmet Yesevî'ye türbe yaptırmadan önce müşidi Aslan Baba'nın türbesini yaptırmayı gerektiği bildirilir. Bu durum üzerine Emir Timur önce Aslan Baba'nın mezarının ardından da Yesevî külliyesinin yapılmasını emreder (Bice 2006: 71).

Türbeye Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan'dan her Perşembe kalabalık gruplar halinde ziyaretçiler gelirler. Bazıları "Arslanbaba Evliya, biz oğulların, geldik başına, nesillerin geldik yanına!" diye dua ederler. Türk dünyasında ata ruhlarından yardım dileme duaları karşımıza sıklıkla çıkmaktadır. Türk tasavvufunun önemli ismi Süleyman Bakırgani ata babalarının yardımlarını şiirinde şu şekilde dile getirmiştir:

"Babaların babı – Horasanda

Sayırsız bablar Hindistanda

Babalar başı Aslan Baba" diye söylerken Kazak akınları da şu şekilde devam ederler:

Türkistanda tümen bab

Sizlerden medet beklerim

Sayramdaki sayısız bab

Otırdaki otuz bab

En büyüğü Arıstanbab

Sizlerden medet dilerim diye evliyalardan yardım istemektedirler.(Kojayev,1996:5)

Arslan Baba Türbesi'nin önünde bulunan kuyudan çıkan su ile abdest almak da ziyaret pratiklerinden biridir (Çetin 2007: 73). Ziyaretçiler tarafından kuyu başına para bırakma ve kovayla çıkartılan suyu şişelere doldurarak yanlarında götürme ve bunların hastalıkların sağaltılmasında kullanılması, kutsalla temasa geçmeye ve manevi koruyuculuğunu kazanmaya yönelik uygulamalardır. Bugün Anadolu'da da türbelerdeki suyun çeşitli hastalıkları geçirdiğine inanılmaktadır.

1.3. İbrahim Ata/ İbrahim Şeyh

XI. asrın sonu, XII. asrın başında yaşamıştır. Hoca Ahmed Yesevî'nin babasıdır. Ahmed yedi yaşındayken babası vefat etmiştir. Türbesi (Foto 5) Sayram'daki bir uçurumun kenarındadır (Koja 2009: 14). Türbenin giriş kapısında İbrahim Ata X-XI. asır ibaresi yazılıdır (Foto 6). Türbe, Karahanlı mimarisine uygun olarak XVI. asırda kırmızı kesme tuğladan inşa edilmiştir. Türbenin kubbesi kerpiçten örülüdür. Diğer türbeler gibi İbrahim Ata'nın türbesi de sonradan onarım görmüştür. Halk arasındaki rivayete göre Hoca Ahmed Yesevî'nin anne ve babasının türbelerini de Emir Timur inşa ettirmiştir. İbrahim Ata'nın soyu Hz. Muhammed'e dayandırılır. Yöredeki efsaneye göre İbrahim Ata, dördüncü halife Hz. Ali'nin torunudur. İshak/Iskak babın da on üçüncü torunudur. İbrahim Ata ve onun evladı Hoca Ahmet Yesevî Kazak topraklarında İslam dinini yaymış ve İslam'ın kaidelerini anlatmışlardır. İslam dininin Kazak topraklarında etkili olmasında önemli rol oynamışlardır (Bahadur 2007: 12).

Halk, mutlaka Hoca Ahmet Yesevî'nin babası İbrahim Ata'nın ve annesi Karaşas (Karasaç) Ana'nın türbelerini ziyaret eder. İbrahim Ata oğlunun kabiliyetini küçük yaşta

fark ettiği için onun eğitimine büyük önem vermiştir. Bu yüzden özellikle çocuklarının geleceğe yönelik beklentilerinde anne ve babalar türbeye gelerek dua etmektedirler. Çocuğunun iş sahibi olması, yolunun açık olması için anne ve babalar tarafından ziyaret edilir, dilekler dilenir ve adaklar adanır.

Türkistan türbelerinde olduğu gibi burada da türbenin bakımıyla ilgilenen ve rehberlik yapan türbedar (şıkrakşı, karavılışı) vardır. Ziyaretçiler İbrahim Ata'nın mezarını üç kez öptükten sonra türbe içerisindeki minderlere otururlar ve türbenin görevlisi, Kurân-ı Kerimden bir sure ve daha sonra da yüksek sesle ziyaretin kabul olması için dua eder. Ziyaretçiler dua eden kişinin minderinin altına ise bir miktar para bırakırlar.

Türbe duvarlarına bırakılmış yuvarlak taşlar; Anadolu'da da örneği görülen türbe ve yatlara taş bırakma, taş yapıştırma ritüeli belli bir dileğin somutlaştırılmasına yönelik davranışlardır.

1.4. Karaşş Ana/ Ayşe Bibi

Sayram "İsficâb" şehrinin merkezinde Hoca Ahmed Yesevî'nin annesi Karaşş Ana'nın türbesi vardır. Halk arasında ona "Şeşe", "Bibi", "mama", "hazret", "hoca" gibi sıfatlar verilmiştir. Temizlik ve kahinlik² yeteneği olan, halk arasında halk hekimi olarak bilinen Karaşş (Karasaç) Ana'nın gerçek ismi Ayşe'dir. Saçı kara ve uzun olduğu için Karaşş Ana olarak bilinir. Ahmed Yesevî'den başka Sadır Koca adlı oğlu da vardır. Sadır Koca (Şayık) Çin tarafına İslâm'ı tebliğ için gitmiştir. Çok eğitilmiş bir kadın olan Ayşe Bibi, kızlar için bir medrese açar, dinî öğretileri vaaz eder, müslüman kadınların yetişmesi için çaba gösterir. Yardımseverliği, merhametliliği yanında onun en belirgin özelliği annelik vasfıdır. Bu sebepten halk arasında taşıdığı meziyetler nedeniyle anneliğin ortak sembolü olmuştur.

Eski Türk dini olarak kabul edilen Kamlık dininde kadın şamanlar hangi vasıflara sahipse Karaşş Ana da benzer vasıflara sahiptir. Halk inancına göre o hastalıkları tedavi eden, rüyaları yorumlayan, geleceği tahmin edebilen bir olağanüstü tiptir.

Karaşş Ana'nın mezarının yanında, kardeşleri Babai Ata ve Tagay Ata'nın mezarları bulunmaktadır. Türbesi (Foto 7) XIII-XIV. yüzyılların genel mimarisine uygun olarak inşa edilmiştir. Güney Kazakistan vilayeti, Sayram ilçesindeki türbenin alanı [6,3x6,3] dörtgen biçimdedir. Tepesinin yüksekliği 7,08 metre, duvar kalınlığı ise yaklaşık bir metredir. Binanın üzerinde günbed vardır ve binanın güneybatı ve güneydoğu kısımları birbirine benzer yapılmıştır. Günümüzdeki mevcut türbe ise 1851-1852 senelerinde yapılmıştır. Türbenin bir diğer özelliği de duvarlarının alt kısmına ağaç döşenmiş olmasıdır. Köşelerde ise demirden çember vardır. Bu, depreme karşı önlem olarak düşünülmüştür. Böylesi tedbir alınarak yapılan bina Kazakistan'ın diğer bölgelerinde görülmez (Koja 2009: 14).

Her türlü dilek ve istek için türbe ziyaret (Foto 8) edilmektedir. Görme sıkıntısı çeken insanlar bu türbeye gelip dualarını eder ve mezarın üzerinde bulunan sanduka bezinden göz altına sürerek şifa bulacaklarına inanırlar. Şırakçı adı verilen türbedarlar, ziyarete gelenlere yardımcı olmaktadır. Yılın her vaktinde ziyaretçiler görülmektedir.

² Kamlık dininde ayınların yöneticisi kadın kamlardır. Manas Destanında Adı Karasaç olan kadın kam ülkede cereyan edecek ve eden olayları önceden bilir, bu kam Müslüman bir kızdır, esir düştüğü pis kokulu kâfirlerin koynunda yatmamak için periye (ruhlara) dua eder ve kurtulmasını diler. Duası kabul olunca bir doğan kuşu donuna girer ve dünyayı dolaşır (Tural 2001: 41).

Burasının insanların nezdinde bitmek tükenmek bilmeyen bir değeri vardır. Onun mezarına el sürenin dertlerinden kurtulacağına inanılır çünkü o kadındır, merhameti boldur. Halk arasındaki inanca göre o halk hekimlerinin (emşi) de pîridir, tabipler ondan el almışlardır. Evliyaların ruhu tabiplerin yolunu açar ve onların ocaklarını devam ettirmelerini sağlar. Bugün Anadolu'da şifa kaynağı olarak sembolleşen sarıkız hamamları, Gülümser Hatun kaplıcaları ve Gevher Nesibe hastanesi bu durumun yansımadır.

1.5. Gevher Ana

Hoca Ahmed Yesevî'nin kızıdır. Türbesi Türkistan şehrine 4 km uzaklıkta olan Mayşay Abenova köyündedir (Foto 10). Bugün bu bölgeye kominizm adı da verilmektedir. Halk inancına göre ziyaret gerçekleştirilmeden önce bazı kötü alışkanlıklardan (örneğin; sigara, içki) uzaklaşıp terk ederek temiz bir şekilde ziyaretin gerçekleştirilmesi gerekir. Evliya ananın ruhundan halk hekimleri (emçiler) özellikle yardım beklerler.

Türbenin yanı başında kuyu (kuduk) vardır (Foto 9). Bu suyun her türlü hastalığa iyi geldiğini belirten levhada ayrıca kanı temizlediği, kelliğe çare olduğu ve bu suyun nasıl kullanılması gerektiği anlatılmaktadır. Buradan alınan suyun üç, yedi, on dört ve yirmi bir gün arayla çay bardağıyla tüketilmesi, eğer iyileşme gerçekleşmezse 15-20 gün ara verip bu uygulamanın üç kez tekrarlanması yazılıdır. Bahadur, "Ziyaret Kabul Olsun" isimli çalışmasında bu suyun yararlarını şu şekilde anlatmıştır. "*Buradan alınan suyun hem iç dünyanızı hem dış dünyanızı temizlediğine inanılır.*" (Bahadur 2007: 39). Kuyunun başına bir tulumba yerleştirilmiştir. Tulumba yardımıyla su, insanların hizmetine sunulmaktadır. Ziyaretçiler yanlarında getirdikleri şişelere bu sudan doldurup evlerine götürmektedirler. Bazı ziyaretçiler ise kovalara doldurdukları suyla orada yıkanmaktadırlar. Orada yıkanan kişilerin bir yıl boyunca hasta olmayacağına inanılır. Saha çalışmamız sırasında özellikle çevre yerleşim yerlerinden ve Özbekistan'dan ziyaretçilere rastlanılmıştır.

Efsaneye göre; Gevher Ana'nın türbesiyle Hoca Ahmed Yesevî'nin türbesi arasında yer altında bir dehliz vardır. Hoca Ahmed Yesevî 63 yaşında yer altına girdikten sonra kızının vefat etmesi üzerine, gün ışığı görmemek için yer altından dehlizi yaptırarak kızının mezarını bu şekilde ziyaret ettiği söylenir.

Bu türbe, 2015 yılında onarılmış ve türbenin çevre düzenlemesi yapılmıştır. Türbedar (şırakçı), ziyaretçilere rehberlik etmekte ve Gevher Ana'nın menkıbevi hayatı hakkında bilgiler aktarmaktadır.

Ata, baba, ana ve dede gibi kültürel kahramanların türbeleri yakınında bulunan kuyu suyundan içerek şifa bulmanın, hastalıklardan kurtulmanın ve onlardan yardım istemenin temelinde de atalar kültürünün varlığı yer almaktadır.

1.6. Abdülaziz Baba

Evliyalar şehri Sayram'ın diğer bir önemli evliyası ise Abdülaziz Baba'dır. Abdülaziz Baba'nın (Foto 11) bazı eski kaynaklarda, Buhara'da doğduğu ve orada vefat ettiği bilgisi yer alır. Halk arasında ona Bahavuddin Balagardan da derler.

Sayram'ın mimari örneğinin en gösterişlisi kabul edilen Abdülaziz Baba türbesi (Foto 12) şehrin kuzeyinde, büyük mezarlığın ortasındadır. Safieddin Orın Koylakın'ın "Nasabname" isimli eserine göre Abdülaziz Baba VIII. yüzyılda yaşamış ve Müslüman askerlerin bayraktarlığını yapmıştır. IX. asrın ortasına değin İslam ülkelerinde kabir üzerine günbed yapılması yasak olduğundan Abdülaziz Baba kabrine yapılan günbedin Karahanlılar zamanında yani, X-XII. yüzyıllarda yapılmış olması muhtemeldir. Müellifi meçhul "Risolya" adlı eserde Abdülaziz Baba'nın eski türbesi harap olduktan sonra Emir

Timur'un komutanı Navruzahmat, türbeyi tekrar yaptırmıştır. Kaynaklarda Emir Timur'un komutanları arasında Navruzahmet isimli bir şahsa rastlanmamaktadır. Kaynaklarda Barakhan diye anılan, Taşkent'e ve Sırderya bölgelerine yakın eyaletleri yöneten Navruzahmat (1550-1556) adlı tarihî bir kahraman vardır. "Tarih-i Kaşgar" adlı eserde onun Kazak sultanı olduğu söylenir. Bu bilgiler ışığında türbenin XVI. yüzyıla ait olduğunu söylenebilir. Türbenin çevresindeki esrarlı kaplamalar da tahminlere göre o döneme aittir. Belli zaman sonra Navruzahmet'in yaptığı türbe eskiyip harap olunca yerine 1860 senesinde şimdiki türbe yapılmıştır. Abdülaziz Baba türbesi, Sayram bölgesi türbelerinde olduğu gibi pişirilmiş kerpiçten yapılmıştır. Birbirini takip eden üç odası vardır (Koja 2009: 12).

Sayram bölgesinin genelinde olduğu gibi buranın da şırakçısı, türbeyi ziyaret eden insanlara Abdülaziz Baba'nın menkıbevi şahsiyeti hakkında bilgiler vermektedir.

Yöredeki inanca göre Abdülaziz Baba, tüm musibet ve belalardan kurtulmak için başvurulan bir pîrdir. Kâbus gören, korku içerisinde olan ve insan dışı varlıklara müptela olanlar ona giderler. İnsanın vücudunda meydana gelen ağırlıkları iyileştirdiğine inanılır. Saf bir kalple ve inanarak ziyarete gidenler orda kurban keser ve bir gece orada kalırlar (Bahadur 2007: 15).

1.7. Gelen Baba

Sayram'da sayısı bilinmeyen binlerce veli vardır, bunlardan biri de yörede Kelenbab Ata diye bilenen Gelen Baba'dır.

Gelen Baba evliyaların köşebaşısı, lideridir. Yola çıkacak olanlar, iyilik dileyenler, ne maksatla ziyaret edilirse dileklerinin kabul olacağına inanır ve kurban keserler (Bahadur 2007: 15). Bu uygulamayı yolu koruduğuna inanılan yol iyesinin memnun edilmesi, doyurulması olarak yorumlamak uygun olacaktır. Türk mitolojisinde koruyucu ruhlara yapılan uygulamalar bağlamında değerlendirebileceğimiz bu ritüel iyelerin memnun edilmesine yöneliktir.

1.8. Ukkaşa Ata

Ukkaşa Ata'nın türbesi güney Kazakistan'da Babakorgan köyündeki tepede yer alır. Köy, Türkistan'a 42 km uzaklıktadır. Vücudu yaklaşık iki-üç metre olan Ukkaşa Ata, başının kesilmesi sonucu üzerine basılmasını diye mezarı (Foto13) kanının aktığı yer kadar yapılmıştır ve toplam uzunluğu 22 metre, eni 5 metre ve yüksekliği de 3,5-4 metredir.

Ukkaşa Ata'nın Hz. Muhammed'in hizmetinde olduğu Hz Muhammed'in vefatından sonra İslam'ı yaymak için Türkistan'a geldiği ve kâfirler tarafından başının kesilerek şehit edildiğine inanılır. Kesilen başının yarılan yerin içine gittiği ve oradan su fışkırdığı anlatılır. Bir diğer rivayete göre kesilen başının Mekke'den çıktığı söylenir. Bu sebeple de oradan çıkan suya "zemzem suyu" adı verilmektedir. Şırakçının ifadesiyle buradaki su, zemzem suyuyla örtüşmektedir (Kaynak kişi Şemseddin Sadiloğlu).

"Suya atsan batmadığı ve ok atsan vücuduna geçmediği" söylenmektedir. Halk arasındaki efsanelerden birisinde Ukkaşa Ata, Peygamberimiz tarafından korunmuştur. Bu yüzden suya batmaz ve kılıç kesmezdi diye ün salmıştır. Bunu duyan düşmanları onu öldürmek için her türlü oyunu yapmıştır ama bir türlü öldürememişlerdir. Günlerden bir gün bir kadına kendisini öldürmenin tek yolu söylemiştir. Bu bilgiyi alan kadın hemen düşmanlara iletmıştır. Ukkaşa Ata o kadına onu ancak namaz kılarken öldürebileceklerini söylemiştir. Bir gün namaz vakti düşmanlar gelip onun başını kesmiştir. Daha sonra anlatılanlara göre sonra çok pişman olmuş ve

ağlamıştır. Bu ağlama izi bir kayada damlacıkların oluşturmuş olduğu oyuklar ile tasvir edilmektedir. Aynı zamanda kadının gözlerinden dökülen yaşlardan kayanın üzerinde Allah yazısı oluşmuş ve bu kaya türbenin yanında gelen ziyaretçilere gösterilmektedir. Ukkaşa Ata'nın öldürülmesini gören devesi de dizlerini ve ayaklarını kayaya vurarak ağlaması anlatılmaktadır ve bunun izi de bir kayaya devenin ayağının izi çıkması ile izah edilmektedir (Çetin 2018: 121).

Türbenin görevlisi (şırakçı) Türk edebiyatında dini kıssa geleneğinin ürünü olan Ukkaşa hikayesini ise şu şekilde anlatmıştır:

Peygamberimizin son dönemleridir ve kimin kendisi üzerinde hakkı varsa gelip hemen istemesini, hesabı ahirete bırakmamasını söyler. Bunun üzerine Ukkaşa, Tebuk savaşı dönüşünde Hazret-i Peygamber'in, bineğine salladığı (kamçı veya) sopanın kazara kendisine çarptığını bildirir. Hazret-i Peygamber de aynı şekilde, Ukkaşa'nın kendisine vurmasını isteyince halifeler Ukkaşa'ya hiddetlenir ve silahlarını hazırlarlar. Bunun üzerine Peygamberimiz Ukkaşa'nın gerçek dost olduğunu ve ona izin verilmesini ister. Elindeki kırbağı Ukkaşa'ya verir. Ukkaşa "Ey Allah'ın Rasulu siz bana vurduğunuzda benim üzerimde elbise yoktu" der. Peygamber sırtını sıyırınca sırtındaki nübüvvet mührü görünür. Yuvarlak olan bu mührü hemen öper. Ukkaşa "Ya Rasullullah beni affediniz ben bu mührü görmek ve onu öpmek için sizden bunları istedim" der. Peygamber de "Ya Ukkaşa sen beni affettiysen ben de seni affettim" der. Peygamber vefat ettikten sonra askerleriyle birlikte İslam'ı yaymak için Türkistan bölgesine gelir.³

Türbe ziyaretinde ziyaretçiler eğer kendileri biliyorlarsa Kuran okurlar eğer bilmiyorlarsa türbe içindeki görevli Kuran okur ve dua eder. Yörede, kanlı kurban yanında "şelpék" ismi verilen yedi şelpék (ekmek çeşidi) de buraya getirilir ve ziyaretçilere dağıtılır. Türkistan ve Özbekistan bölgesinden dilekleri kabul olan kişiler buraya gelerek kurban keserler ve kestikleri kurbanları hep birlikte orada yerler.⁴ Ukkaşa Ata'nın mezarıyla başının düştüğü kuyu(kuduk) arasında taşları üst üste bırakma, ağaç ve tellere bez bağlama (Foto 14) gibi çeşitli ritüeller uygulanmaktadır. Kuyunun üstü kubbe biçiminde kapatılmış ve bir bekleme alanı oluşturulmuştur. Ukkaşa Ata'nın mezarından çok, insanlar kuyu başında zaman geçirmektedirler. Kuyu başındaki görevlilerin de yardımıyla besmele çekilerek yaklaşık 35 metre derinliğindeki kuyuya kova(şelek) bırakılır. Eğer kişinin niyeti salihse kovada su olur, kovanın içinde su olmazsa niyetinin temiz olmadığına inanılır. İkinci kez kovayı kuyuya atmasına izin verilmez ve başka bir zaman sonra tekrar ziyaret etmesi istenir. Kuyudan su çıkarsa hemen orada birkaç yudum içer ve "baklaşka" ismi verilen plastik kaplara suyu doldurup götürürler. Akşam vakti kadınların girip su almasına izin verilmemektedir. Su çekmek isteyen kişiler ve ziyaretçiler bir miktar parayı hem türbenin hayrı hem de görevlilerin geçimi için oraya bırakırlar. Kuyunun başındaki görevliler ziyarete gelenlere Ukkaşa Ata'nın menkıbevi hayatını anlatır ve oradaki suyun zezem suyu olduğunu birkaç yıl kalsa da bozulmayacağını rivayet eder.

Sonuç

Çoğunluğu Kazakistan'da yaşayan Kazak Türklerinin büyük bir kısmı 1930'lu yıllara kadar yaylak-kışlak hayatı yaşamış, Kazakistan'ın Sovyetler Birliği hâkimiyetine girmesinden sonra rejim siyasetinin bir sonucu olarak zorunlu bir iskâna tabi tutulmuşlardır. Kazak Türkleri yaşamış oldukları bu hayat şeklinin de getirmiş olduğu bir sonuç olarak zengin bir sözlü kültür geleneğine sahip olmuşlardır. Sözlü kültürün

³ Şırakşı Şemseddin Sadıloğlu ile 2014 yılında yapılan görüşme.

⁴ 2015 yılında alan araştırmamızda iki ailenin kurbanlarını kestikleri ve burada ziyafet verdikleri gözlenmiştir.

aktarımında ise toplum velilere, batırlara, babalara ve analara ayrı bir misyon yüklemiştir. Bu tarihî-menkıbevî şahsiyetler millî kimliğin devamında, mülkiyet ruhunun yerleşmesinde, kültürün aktarımında önemli rol üstlenmişlerdir. Halkın değerlerini unutturmaya çalışan Sovyet ideolojisi karşısında bu kutsal mekânlar manevi bir hizmet görmüş, dinî ve milli değerlerin yaşatıldığı mekânlara dönüşmüşlerdir. Bu kutsal mekanların başında ise Türk dünyasının birleştirici, bütünleştirici mayası Hoca Ahmed Yesevî gelmektedir. Onun etrafında şekillenen menkıbevi anlatılar yüzyıllarca sürerek Anadolu'da kendisine yeni bir ruhla Rum Abdalları geleneğini oluşturmuştur. Bugün Anadolu'da olduğu gibi bu velileri/önemli kişilerle çağdaş gösterilmesinin temelinde-Aslan Baba ve Ukkaşa Ata'yı Peygamber Efendimiz zamanında yaşadığını gösterme- ata olarak görülen bu kişilere yakın olma isteği vardır. Kutsal mekân olarak görülen türbelerin korunması, ziyaret zamanları ve gerçekleştirilen ritüellerin temelinde eski Türk inanç sistemindeki atalar kültürünün etkisinden söz edilebilir.

KAYNAKÇA

- ADAY, E. (2013). *Kütahya İli Türbe ve Yatırları Etrafında Oluşan İnanç ve Uygulamalar*. Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayınlanmamış Doktora Tezi).
- AKAR, M. (2017). *Taykazan ve Etrafında Oluşan Halk Kültürü Taykazanın Rusya Macerası, Belgeler*. Ankara: Hoca Ahmet Yesevî Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi Yayınları.
- AŞAN, M. B. (1998). "Fırat Kenarında Bir Horasan Ereni Şeyh Ahmet Dede". *I. Uluslararası Türk Dünyası Eren ve Evliyaları Kongresi Bildirileri* (13-16 Ağustos 1998). Ankara: Ervak Yayınları: 53-61.
- BAHADUR, J. (2007). *Ziyarat Kabıl Bolsın*. Çimkent: Zamana Baspası.
- BİCE, H. (2006). *Pîr-i Türkistan Hoca Ahmed Yesevî*. Ankara: Hoca Ahmet Yesevî Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi Yayınları.
- ÇETİN, H. (2018). "Güney Kazakistan'daki İnanç Yerleri ve Gerçekleştirilen Ritüeller". *Türkoloji Dergisi*. 90: 116-123.
- ÇETİN, İ. (2007). "Türk Kültüründe Bab (Baba) / Ata Geleneği". *Millî Folklor Dergisi*. 76: 70-75.
- GÜNAY, Ü. - H. GÜNGÖR (2003). *Başlangıçlarından Günümüze Türklerin Dinî Tarihi*. İstanbul: Rağbet Yayınları.
- KOJA, M. (2009). *Sayram Eskertişleri*. Çimkent: Altın Alka Baspası.
- KOJAYEV, M. (1996). *Arıstan Bab Jane Onın Kesenesi*. Çimkent: Jibek Jolu Baspası.
- KOSHENOVA, G. (2016). "Kazakistan Taraz'da Babacı Hatun Türbesi". *Bilig* 77: 183-202.
- KÖPRÜLÜ, F. (1976). *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*. Ankara: Diyanet Yayınları.
- KÖPRÜLÜ, F. (2005). *Türk Tarih-i Dinîsi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- NIZANULU, K. S. (2007). *Kocaj Ahmet Yesevî İlimin, Ruhani, Manevi Muraların Üzdiksiz Bilim Berüv Jüyesine Endürivdin Negizderi*. Türkistan: Türksitan Baspası.
- TATÇI, M. (2017). *Dîvân-ı Hikmet*. Ankara: Hoca Ahmet Yesevî Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi Yayınları.

- TOSUN, N. (2015). *Ahmed Yesevî*. Ankara: Hoca Ahmet Yesevî Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi Yayınları.
- TURAL, S. vd. (2001). *Türk Dünyası Edebiyat Tarihi I*. Ankara: AYK Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- ÜNAL, F. (2008). "Kazak Türklerinde Defin Merasimi ve Aş Verme Geleneği". *Bilig*. Bahar 45: 103-130.

EKLER

Foto 1: Hoca Ahmet Yesevî'nin Türbesi

Foto 2: Hoca Ahmet Yesevî'nin Sandukası

Foto 3: Aslan Baba Türbesi

Foto 4: Aslan Baba Mezarı

Foto 5: İbrahim Ata Türbesi

Foto 6: İbrahim Ata Türbesi Bahçesi

Foto 7: Karaşas Ana Türbesi

Foto 8: Karaşas Ana Türbe Ziyareti

Foto 9: Gevher Ana Türbesi Şifalı Suyu

Foto 10: Gevher Ana Türbesi ve Türbedarı

Foto 11: Abdulaziz Baba Türbesi
Kitabesi

Foto 12: Abdulaziz Baba Türbesi

Foto 13: Ukkaşa Ata Mezarı

Foto 14: Ukkaşa Ata Mezarı Çevresi